

Bir İstanbul Tutkunu: Reşad Ekrem Koçu

Jale GÜLGEN

I. Giriş

Reşad Ekrem Koçu, İstanbul üzerine yapılan çalışmalar söz konusu olduğunda -hiç şüphesiz- en önde gelen isimlerden biridir. Sağlam bir Osmanlı dönemi Türk tarihi eğitiminden geçmiş, resmî tarihi iyice kavramış olmakla birlikte, edebiyatçı tarafıyla da kendini ispat etmiş bir yazardır. Reşad Ekrem tarihi kuruluştan çıkararak zevkle okunan bir anlatım haline getirmesini iyi bilen, geçmişin karanlık çağlarında gizlenen ve kendini kolayca ele vermeyen bütün ayrıntıları söküp almayı başarabilen bir edip-tarihçidir. Osmanlı dönemini ve bu dönemin büyüğü “İstanbul”unu hiç görmediğimiz/bilmediğimiz ilginç yönleriyle dikkatlere sunarken bir tarihçinin tespitini bir romancının üslûbuyla aktarır. Koçu, hem Türk tarihçiliğinde hem de roman, hikaye ve anlatı gibi türlerde verdiği eserlerle Türk edebiyatında kendine hususi bir yer edinmiştir.

II. Hayatı

1905 yılında İstanbul’da bir memur-öğretmen ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelen Reşad Ekrem Koçu’nun babası Ekrem Reşad Bey ve annesi Hacı Fatma Hanım’dır. Reşad Ekrem’in çocukluğu İstanbul’da, Yukarı Göztepe’deki ahşap köşkte; Osmanlı Devleti’ni sona erdiren ve İstanbul’u onlarca yıl ezilip büzüldüğü bir yoksulluğa mahkûm eden savaşlara, yenilgilere, bunalımlara tanıklık ederek geçer.¹ 1918’de Konya Anadolu İntibah Mektebi’ni, 1927’de ise Bursa Erkek Lisesi’ni tamamladıktan sonra 1931’de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’ne girmesi hayatında bir dönüm noktası olur. Mezun olmasının hemen ardından bu üniversitede Osmanlı Tarihi Kürsüsü’nde Ahmet Refik Altınay’ın asistanı olarak kalır. 1933’te yapılan reform hareketinin ardından hocası Ahmet Refik Altınay’ın kadro dışı bırakılması üzerine kendisi de akademik yaşamına son verir. Bundan sonraki yıllarını İstanbul’daki okullarda tarih öğretmenliği ve yazarlık yaparak geçiren Reşad Ekrem, bir yandan Kuleli Askeri Lisesi, Vefa, Pertevniyal

* Araştırma Görevlisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

1 Reşad Ekrem Koçu, *Hatice Sultan ile Ressay Mellîng*, “Reşad Ekrem Koçu”, s. 7-9.

gibi liselerde öğretmenlik yaparken bir yandan da değişik dergi ve gazetelerde yazdığı yazılarla tarihle ilgili ilginç ayrıntıları gün ışığına çıkarmaya çalışır.

Reşad Ekrem'in iyi bir tarihçi olabilmesinde, tarihi herkesin zevk alarak okuyacağı bir hale getirmesinde üniversiteden hocası olan Ahmed Refik'in rolü inkâr edilemez derecede mühimdir.² Ahmet Refik Altınay, tarih ile edebiyatı birleştirmek, arşivlerden ilginç, tuhaf içerikli belgeler bulup dergilerde, gazetelerde yayımlamak, kitapçı kitapçı gezen bir kitapsever olmak, tarihi kolay okunur bir hale getirmeye çalışmak gibi pek çok özelliğiyle Reşad Ekrem üzerinde tesirli olur. Ona İstanbul'u her yönüyle tanıtan ve sevdiren kişi de, Türk edebiyatının güçlü yazarlarından biri olan Ahmet Rasim'dir.³ Birçoğu yayımdan kalkmış olan irili ufaklı dergilerde basılan yüzlerce yazısı olan Koçu, geçimini büyük ölçüde kalemi ile sağladığından, durmaksızın dinlenmeksizin yazar. Emekli olduktan sonraki yıllarda bile evine kapanır; dosyaları, tuttuğu notları ve kitaplarıyla başbaşa kalarak durmadan çalışır. 7 Temmuz 1975 yılında hayata gözlerini yumar.

Reşad Ekrem Koçu, naif bir üslûpla resimler yapan iyi bir ressam, sayısı az olmakla birlikte şiirler yazmış bir şair, bir tarihçi, öğretmen, tek başına ansiklopedi yazıp yayımlayacak kadar güç ve sabır sahibi, titiz ve üretken bir yazardır.

III. İstanbul Üzerine

Reşad Ekrem Koçu lise yıllarını kapsayan Bursa dönemi dışında ömrünü hep İstanbul'da geçirir. Bütün yaşamını dolduran bu İstanbul, Koçu'nun hemen bütün eserlerinin hareket noktası olur. Öyle ki onun eserlerinden yola çıkarak eski İstanbul'un görkemli yüzünün hatlarını çizilecek sosyal, kültürel ve ekonomik envanterini çıkarabilmek mümkündür. Günlük hayatın ayrıntılarına girmeyi, sahnenin arkasında yaşananları açığa çıkarmayı seven Koçu'nun eserlerinde İstanbul'daki eski hayata dair birçok ayrıntıdan haberdar olmak, o devrin sosyal hayatını yansıtan, giyim tarzından yemek alışkanlıkları-

2 Orhan Pamuk, Ahmet Rasim'in de birçok özelliğiyle Reşad Ekrem'i en az Ahmet Refik kadar etkilediğini iddia eder: "Ahmet Rasim'in belagat ve abartmadan uzak hakiki İstanbul sevgisi, şehrin sokaklarına çıkıp kısacık bir sürede görüp işittikleriyle çok canlı tablolar, manzaralar, hikâyecikler çizebilme yeteneği, hatıralarını kendi mahrem hikâyeleri gibi değil de yaşadığı şehrin geçmişte kalmış bir tuhaflığı gibi yazabilme gücü ve şehrin sürekli değişen alışkanlık, töre, gelenek, moda ve heyecanlarını hatırlama ve sınıflama alışkanlığı Reşad Ekrem Koçu'yu bütün hayatı boyunca izinden gittiği hoca Ahmet Refik kadar etkilemişti. (...) Ahmet Rasim'in eski İstanbul'da geçen aşk, çapkınlık ve zamparalık hikâyelerini hem bir entrika ve kötülük tadı vererek hem de bir egzotizm ve romantizm havasıyla anlatması Koçu'yu yalnızca maddelerinin büyük birçoğunu kendi kaleme aldığı *İstanbul Ansiklopedisi*'nde değil, tıpkı ustası gibi gazetelerde tefrika edilsin diye yazdığı 'belgelere dayalı' pek çok anlatısında da etkilemişti." Bkz. Orhan Pamuk, *İstanbul (Hatıralar ve Şehir)*, "Reşad Ekrem Koçu'nun Bilgi ve Tuhaflık Koleksiyonu: İstanbul Ansiklopedisi", İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.144-163.

3 Semavi Eyice, "Tarihçi ve Folklorist Reşad Ekrem Koçu", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: 1976, sy. 322, s. 7641-7643.

na, sosyal hayattaki yasaklardan esnaf hayatına kadar çok geniş bir yelpazeye dağılan maddi ve manevi kültür unsurlarına dair bilgiler bulmak mümkündür. Koçu'nun yazarlık serüveninin odak noktası, "sıradan insanlar"ın hatırlanmaya bile değer görülmemeyen "küçük dünyaları"dır. O, tarihe damgasını vuran büyük kahramanlar yerine isimsiz kahramanları tercih eder. Unutulmaya yüz tutmuş mekanların, insanların, ilişkilerin ve nesnelerin yazarı olan Koçu, insana inanılmaz bir şekilde ehemmiyet verir, "Tarih büyük adamların biyografisidir"⁴ özdeyişinden hareketle ona göre tarih, insanın hikayesidir.

Kalemini çoğunlukla kentin arka sokaklarında, kenar mahallerinde doluşturmayı tercih eden Reşad Ekrem Koçu, roman yazarken de tarih yazarken de genellikle ilginç konuları tercih eder. Bilimsel eserler verebilecek düzeyde tarih bilgisine sahipken, o özellikle herkesin kolayca okuyup anlayabileceği popüler yazılar yazmaya yönelir. Onun en güçlü yanı, Osmanlı tarihi ile ilgili kaynakları büyük bir dikkatle araştırıp, bunların içinden çeşitli türde ilginç olayları, tuhaf hikayeleri günlük yaşama dair inanılması güç alışkanlıkları ve teferruatı bulup çıkarmasıdır. Ancak bu noktada tarihçiliği kadar yazarlığı da önem kazanır. Nitekim ne kadar ilginç olursa olsun, bir konu kötü bir yazar elinde dünyanın en sıkıcı öyküsü haline gelebilir. Reşad Ekrem, okurunun karşısına sık sık bir meddah edasıyla çıkarken anlattıklarını sanki henüz yaşamıyormuşçasına göz önünde canlandırmaya çalışır. O, tarihi kuru bir anlatımdan çıkararak zevkle okunan bir "anlatım" haline getirmesini bilen, tarif ve tasvirlerinde gerçeklere riayet eden bir yazardır. Anlattıklarını, Türk diline hakimiyetini gösteren bir üslûpla dikkatlere sunar. Renkli anlatımıyla tarihi okuyucularına yaşatır, adeta tarih içerisinde bir yolculuk yaptırır. Romanlarında, hikayelerinde ve anlatılarında göze çarpan -birçok araştırmalar sonucunda bulunduğu anlaşılan-, oldukça tuhaf ve şaşırtıcı hadiseler bu eserleri daha cazip ve ilgi çekici hale getirir. Özellikle romanlarını çekici kılan ele aldığı dönemi sosyal hayat tarzı bakımından da anlatmaya çalışmasıdır.

Osmanlı dönemini ele alan bütün tarihî romanlarda, İstanbul'un bu devletin başkenti olması ona ayrı bir önem kazandırır. Eserlerinin tamamında Osmanlı tarihini ele alan Reşad Ekrem de, doğal olarak bilhassa İstanbul'daki hayat üzerinde durur. "İstanbul", Reşad Ekrem için bütün cepheleriyle önemli bir mekandır. Dünyada pek az görülen bir şeyi, bir şehrin her özelliğiyle anlatılmasını hedefleyen bir ansiklopedi olarak düşünülmüş olan *İstanbul Ansiklopedisi* de İstanbul'un yazar için ne derece önemli bir yere sahip olduğunu gösteren delillerden biridir. Onun İstanbul'a dair yapmış olduğu çalışmalarından en önemlisi olan *İstanbul Ansiklopedisi*'ni yıllardır biriktirdiği notlar ve yaptığı araştırmalarla vücuda getirir. On bir ciltlik bu eser her cildiyle Reşad Ekrem'in İstanbul'u, zamanın vefasızlığına yenik düşen bütün unsurlarıyla "ölümsüzlüğe" kavuşturmak istemesine şahitlik eder. Kitap, büyük isim-

4 Edward H. Carr, *Tarih Nedir?*, çev. M. Gizem Gürtürk, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 55.

lerin yanında küllhanbeyleri, terziler, bıçkın kayıkçılar, hamamcılar, şekerciler ve bunların yaşadığı mekanların anlatıldığı büyük bir “kent sözlüğü”dür.

İstanbul Ansiklopedisi fasikül fasikül yayımlandığında İstanbul hakkındaki bazı bilgileri düzene sokan büyük bir kaynak olmakla birlikte zamanla daha çok şehir hakkındaki ilginç, eğlenceli, tuhaf ve egzotik hikayelerin, kimi güncel olayların anlatıldığı bir eser hüviyetine bürünür. *İstanbul Ansiklopedisi* Reşad Ekrem’in en çok üzerine titrediği, en çok emek verdiği eseri olmasına rağmen tamamlamaya ne ömrü ne de içinde bulunduğu şartlar vefa eder.⁵ Bünyesinde birçok bilinmeyen ve başka bir yerde bulunması neredeyse imkansız olan bilgileri ihtiva etmesi bakımından oldukça mühim bir yere sahip olan ansiklopedinin yarım kalması konusunda ekonomik nedenler dışında başka nedenler de öne sürülür. Bunlardan biri çok önemi olmayan şahıslara uzun uzadıya yer verilmesi, buna mukabil bazı önemli maddelerin Reşad Ekrem’in kaprisleri nedeniyle birkaç satırla geçiştirilmesi; bir diğeri ise bazı hikaye ve romanlardan uzun özetler sunulması olarak gösterilir.⁶ Eserleri arasında belki de üzerine en çok titrediği *İstanbul Ansiklopedisi*’nin yarım kalması onu o kadar gücendirir ki dostu Ahmet Kabaklı’ya bir gün “Seni de davet edeceğim. Bugüne kadar bütün ömrümde topladığım evrakı, vesikaları, resimleri, gün görmemiş yazmaları bir araya getirip, bahçede bir yığın yapacağım, bir kibrit çakacağım; hep birlikte yakıp, seyrine bakarız”⁷ diyerek üzüntüsünün yoğunluğunu dile getirir. Yayımlarına ilk olarak 1947 yılında başlanan, bir duraklama döneminin ardından 1958 yılında A harfinden tekrar çıkmaya başlayan ve 1973’te on birinci ciltte ve henüz G harfinden gene yarıda kalan *İstanbul Ansiklopedisi* yirminci yüzyılda İstanbul üzerine yazılmış metinlerin bir yandan en tuhafı ve aykırısı, bir yandan da biçimi, yapısı ve havasıyla İstanbul’un ruhuna en uygun düşenidir.

5 “1945 yılı yazında Bayazid’deki kitapçı Nişan’ın dükkânında ilk tanıştığımızda bu ölçülerle tutulan Ansiklopedi’nin bitirilir bitirilemeyeceğini sorduğumda, “Tabiidir ki bitireceğim daha gencim’ cevabını vermişti. Bazı maddelerin ölçülerini normal sınırların dışına çıkardığımda, Ansiklopedi’nin uzamasına ve ağırlaşmasına yol açmış ve maddi güçlükler de araya girince, başlangıcındaki iyimserliğini iyice kaybetmişti. Fakat evinde yüzlerce zarfta, ansiklopedinin gelecek maddelerinin notları, resimleri, çeşitli malzemesi toplanmıştı. Son yıllarda zaman zaman ümitsizliğe düşen Reşad Ekrem Koçu, bunları sokağa yığıp yakturmaktan bahsediyordu. Gerilerde kalan bir imparatorluk başkenti içinde yaşanan hayatı, geçmişteki her tabaka ve mezhepten insanlarını, yapılarını en iyi tanıyanlardan biri olan Reşad Ekrem Koçu çok şey yazdı, fakat ömrünün eserinin tamamlandığını göremeden hayata gözlerini yumdu. 1964’de bir dostuna verdiği bir kitabının içine ‘Hâki siyah içre kaybolacak dâne miyim ben demiş şair’ cümlesini yazmıştı. Şurası bir gerçek ki Reşad Ekrem Koçu hâki siyah içre kaybolacak dâne değildi.” Semavi Eyice, “Tarihçi ve Folklorist Reşad Ekrem Koçu”, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 1976, sy. 322, s. 7643.

6 Semavi Eyice, “İstanbul Ansiklopedileri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul: 1993, c. IV, s. 219.

7 Hasan Özönder, “Çekirge Pehlivan”, www.merhaba-gazetesi.com, Akademik Sayfalar, M. Ali Uz (haz.).

Reşad Ekrem Koçu'nun İstanbul'a dair bir diğer eseri *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri*'dir. Meyhaneyi, tarihsel, kültürel bir olgu olarak ele aldığı bu eser ilk kez 1947 yılında yayımlanır. Yazar eserin hemen başında "İstanbul'da Meyhane Kalmadı" başlığı altında eski meyhanelere duyduğu özlemi dile getirir:

Yakın geçmişe kadar meyhanelerinin şöhreti bütün Akdeniz memleketlerine yayılmış koca İstanbul'da meyhane kalmadı. İçkili lokantalar var ve içkili aççı dükkânları var... Meyhaneye rakı ve şarap içmeye gidilir ve meze yenilir, yemek değil... Meyhane kalmadı ama, bilhassa rakı içmesini bilenler de kalmadı. O canım rakımız, kuş gözünden şişhaneye, kadehle içilir efendim. Yudum yudum, süze süze, koklaya koklaya... Nasıl yerlerdi kaybettiğimiz İstanbul meyhaneleri? En büyük şairlerimizin gazellerle şarkılarla övdüğü yerler...⁸

Böylece devrinde var olan yemekli-içkili yerleri de mukayeseli olarak eleştirir. Meyhaneyi meyhane yapan özellikler ortadan kalkınca, müşteri profilinden kadehine dek 'içki adabı'nın da değiştiğini vurgular. Sahiplerinin elinde devletten alınmış bir ruhsatname bulunan "Gedikli Meyhaneler", ruhsatnamesi olmayan "Koltuklular" ve yazarın "Ayaklı Meyhane" olarak adlandırdığı içkinin seyyar satıcılarını, ilgi çekici ayrıntıları ile anlatır. Özellikle bellerine ucu musluklu ve içi rakı ya da şarap doldurulmuş uzun bir koyun bağırsağı saran, sırtlarına cübbeye benzer bir üstlük atan 'Ayaklı Meyhane'ler artık bütünüyle terk edilmiş olan eski alışkanlıkları yansıması bakımından dikkat çekicidir. İç cepelerine bir kadeh, omuzlarına ise içki sattığının alameti olarak bir peşkir taşıyan bu seyyar içki satıcıları, peşlerine takılan müşteriye gizlice içki satarlar. Koçu, bu satıcıların, günümüzden bakıldığında oldukça tuhaf görünen özelliklerini sıraladıktan sonra, "Ayaklı meyhanelerin cömertçesi ise cebinden iki üç leblebi çıkarıp verirdi"⁹ diyerek bu bahsi şirin bir ifadeyle kapatır.

Yazar meyhaneler konusunda Vâsıf Efendi, Evliya Çelebi, Ahmed Rasim Bey gibi tarihçilerin eserlerinden faydalanır, gerektiği zaman alıntılar yapar. Neredeyse eser boyunca İstanbul meyhanelerini şiirlerden hareketle tasvir etmeye çalışır. "Çaylak Tevfik Bey'in Kitapçığı" başlıklı bölümde yazar, Mehmet Tevfik Bey'in *Meyhane yahut İstanbul Akşamcıları* isimli kitabını tanıtır. Bu eserden hareketle İstanbul'daki ünlü meyhane adlarının bir listesini sunar.

Meyhaneleri fiziki olarak tanıtmakla birlikte, meyhanelerde çalışan ve "barba", "mastori", "saki-muşbece", "palıkar" ve "pedimu" isimleriyle anılan işçileri de teferruatıyla anlatır. Eski devirlerdeki meyhanelere dair ilginç alışkanlıklardan bahseden Koçu, meyhane köçeklerini de beyit ve kıtalar vasıtasıyla dikkatlere sunar. Çeşitli devirlerde konmuş olan içki yasaklarından kısaca söz ettikten sonra, Millî Mücadele yıllarında konan içki yasağı üzerine

8 Reşad Ekrem Koçu, *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri*, İstanbul: Doğan Kitap, 2003, s. 11.

9 A.g.e., s. 16.

Kesriyeli Çubukzade Mehmed Sıdkı Bey'in yazmış olduğu "Vedaname" isimli manzumesi ile eserine son verir.

Gündelik hayatın ayrıntılarından, halkın yaşattığı gelenek göreneklerden, atasözlerinden yararlanarak tarihi hikayeleştirilen Reşad Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı* adlı eserinde "yaşayan bir tarih" olan Topkapı Sarayı'nı içinde gerçekleşen olaylarla birlikte, tarihi yeniden canlandırarak anlatır. Sarayın geçmişteki halini, yaşadığı dönemdeki haliyle mukayeseli olarak tanıtırken, artık unutulmuş tarihe karışmış kimi eski bilgilere de yer verir. İlk temeli XV. asır ortasında Fatih Sultan Mehmed tarafından atılan ve farklı padişahların zamanında eklenen binalarla muazzam bir yapıya sahip olan Topkapı Sarayı'nı üç kısımda inceler. Bunlar, Dış Saray (Birun), İç Saray (Enderun) ve Harem'dir (Haremi Hümayun). Dış Saray'dan başlayarak ta Harem'e dek girip kapı ve odalardan, kapılar üzerine işlenen dualara, beyitlere; hamamlardan avlularda bulunan çeşmelere; mutfaklardan kütüphanelere dek sarayın bütün bölümlerini en basit ayrıntıyı bile gözden kaçırmadan çizmeye çalışır.

Yazar en dış kapı olan Babihümayun'dan itibaren her mekanda durarak Osmanlı Devleti'nin dört buçuk asırlık tarihi boyunca yaşanan önemli olayları özetler. Böylece mekânın tarihî atmosferini okuyucunun gözlerinde canlandırmaya çalışır. Babihümayun, Babüselam ve Babüssade dıştan içe doğru anlatıldıktan sonra, Koçu mekânı tanıtmayı bir kenara bırakarak, bu kapı önünde yapılmış olan ihtilalleri, kanlı ayak divanlarını anlatır. Genç Osman Vakası'na, IV. Murad'a karşı çıkarılan ihtilallere, Kabakçı Mustafa İsyanı ve Alemdar Paşa'nın sarayı basma hadisesine kısaca değinir.

Eserin hemen başında "Tarihçesini iyi bilen ve sohbeti tatlı bir rehberle Topkapı Sarayı'nı ve müzesini gezmek, felekten çalınmış bir gün olur. Bu rehberi buluncaya kadar, canınızı sıkmazsam, Topkapı Sarayı'na bu kitabın yapıtlarında beraber girelim"¹⁰ diyen yazar, okuyucunun elinden tutar ve Topkapı Sarayı'nı bir rehber edasıyla gezdirir. Gezdirirken okuyucu karşısındaymış gibi onunla konuşur. Harem'in, devrindeki bakımsızlığından ve eksikliklerinden bahseden yazar, bir gazete sütunundan yetkililere seslenir gibi bir edayla söylediği "Mesul makamları naçizane ikaz ederim ve zenginlerimiz de bu millî vazifeye davet ederim. Temenni ederim ki nazarı dikkati çeksin"¹¹ sözleriyle insanları sağduyuya davet eder.

Yazar, sarayın bütün bölümlerini teferruatıyla çizmeye özen gösterir. Sarayın her köşesini bucağını, kapılar üzerine, duvarlara, kubbelere işlenen dualara, beyitlere varuncaya kadar anlatır. Okuyucuda, gerçekten bu sarayda geziyormuş hissini uyandırır. Bilhassa hazine salonlarını gezerken buradaki kıymetli eşyaları tek tek sayar, bunları ayrıntılı ve canlı tasvirlerle resmetmeye çalışır. Koçu, okuyucuları gezdirdikten sonra "Saraya Babihümayun'dan gir-

10 Reşad Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı*, İstanbul: Doğan Kitap, 2004, s. 12.

11 A.g.e, s. 198.

miştik. Sarayburnu civarında bugün mevcut olmayan iki kuleli Topkapı'dan bir kayığa atlayıp ayrılalım. Elveda Topkapı Sarayı Hümayunu!.."12 sözlerini söyleyerek görevini tamamlamış bir rehber edasıyla sarayı terk eder.

Reşad Ekrem'in, İstanbul'un tulumbacılarını isim isim tanıtarak onların Türk kültürü içindeki yerlerini anlattığı ve esin verdikleri destanları, şarkıları derlediği bir diğer eseri *İstanbul Tulumbacıları*'dır. Yazar, eserine İstanbul'da yangın tulumbalarının kurulmasına kadar geçen iki yüz yetmiş yıllık dönemi özetleyerek başlar. Bu dönemde tulumbacılar olmadığı için, İstanbul'da sık sık çıkan yangınları önlemek için çıkarılan birçok fermanla halk uyarılır. O dönemde herkes evinde mutlaka, evin damına ulaşabilecek bir merdiven, su dolu büyük bir fiçı bulundurmak zorundadır. Dolayısıyla, Yeniçeri Ocağı'na bağlı Tulumbacılar Ocağı kurulana kadar, bir yangın çıktığında bunu bastır-mak ve söndürmekle görevli olan kişiler bu muhitteki halktır. Yazar eserin bu bölümünde yangın tulumbacılığında kısaca bahsettikten sonra, ıstıhlarıyla, argosuyla zengin bir edebiyata sahip olan bu teşkilatla ilgili olarak yapılan çalışmaları eleştirir. Eserin ilk bölümünde önce "Yeniçeri yangın tulumbacı-larından portreler" başlığı altında bazı tulumbacıları tanıtır. Yeniçeri Yangın Tulumbacı Ocağı'nın kaldırılmasının ardından kurulan mahalle tulumbacılığı teşkilatı ve bu kuruluşun koğuş nizamı hakkında bilgiler verir. Tulumbacıların yangına nasıl gittiklerini de gözlerde canlandırmaya çalışır. Tulumbacıların yangına giderken attıkları naralardan yangın söndürdüklerinde ve bayramlar-da aldıkları bahşişe, sünnet düğünlerinden yangın dönüşü yaptıkları hamam sefalarına kadar bu âleme dair birçok ayrıntıya yer verir.

Tulumbacıların günlük hayatında oldukça önemli bir yere sahip olan tulumbacı kahvehanelerini birer birer tanıttuktan sonra, senede bir defa Rama-zan ayında yapılan çalgılı kahvehane alemlerini de ilginç ve renkli sahneleriyle dikkatlere sunar. Yazar çeşitli kaynaklardan tespit ettiği tulumbacıların isim-lerini alfabetik sıraya göre bir liste halinde verir. Bu listede yanına küçük bir işaret koyduğu şahısları ilerleyen bölümde birer birer tanıtır. Hiçbir karşılık beklemeden bu mesleğe gönül vermiş, kimi bu yolda canını feda etmiş toplam doksan bir tulumbacı genç, ana hatlarıyla tanıtılır. Eserin oldukça büyük bir kısmını oluşturan "Tulumbacı Portreleri" başlıklı bu bölümün neredeyse ta-mamını "Vâsif Hoca şöyle anlatıyor" diyerek eserini ithaf ettiği Üsküdarlı halk şairi Vâsif Hoca'nın kaleminden anlatır.¹³ "Edebiyatımızda tulumbacılık üze-rine yazılar" başlıklı bölümde Nabizade Nâzım, Ahmed Rasim, Osman Cemal

12 A.g.e, s. 296.

13 Yazar, eserin büyük bir çoğunluğunu Vâsif Hoca'nın notlarından hareketle anlatmıştır. Vâsif Hoca'nın İstanbul tulumbacıları hakkında oldukça zengin ve sağlam bilgilere sahip olduğunu vurgulayan yazar, "Hayatının son beş yılında benim baş tacım olan Vâsif Hoca, ısrarlı yal-varmam üzerine asır doldurmuş ömrünün kıymetine baha biçilmez hatıralarını kalem diline vererek tomar tomar, defter defter notlarını bana tevdi etmiş, göçüp gitmiştir" diyerek bu ese-rinde onun ne kadar büyük bir payı olduğunu da hatırlatmadan edemez. Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Tulumbacıları*, İstanbul: Doğan Kitap, 2005, s. 71.

Kaygılı, Sermet Muhtar Alus gibi yazarların eserlerinden, Karagöz ve ortaoyunundan, tulumbacılık üzerine yazılan bölümleri sunar. “Perakende Notlar”da, yangın kuleleri, köşklüler, ateş kayıkları, yangın odaları hakkında bilgiler verilir. “İtfaiye” başlıklı bölümde bu teşkilatın kısa bir tarihçesi verildikten sonra, 1968 yılında İstanbul Belediyesi İtfaiyesi, itfaiye polisi ve okulları, şehit itfaiyeliler ve itfaiye müzesi hakkında bilgiler verilir. Bu müze ayrıntılarıyla anlatılır, hatta yazar bu müzeyi gezmek isteyenlere yardımcı olacak bir kroki bile çizmiştir. “İstanbul Yangınları” başlığı altında ise çeşitli devirlerde İstanbul’u kasıp kavuran yangınlar anlatılır.

İstanbul esnafının Osmanlı Devleti dönemindeki durumunu bütün cepheleriyle ele aldığı *Tarihte İstanbul Esnafı* ilk kez 12 Ekim-5 Aralık 1970 tarihleri arasında *Tercüman* gazetesinde tefrika edilir. Reşad Ekrem Koçu, kitaba ‘esnaf’ın *Türk Lügati*’ndeki tanımı ile başlar. Hemen ardından ticaret ve zanaatı sınırlayan ve Ortaçağdan kalmış olan ‘gedik usulünü’ ilginç yönleriyle gözler önüne serer. Bu usule göre, o dönemde dükkân ya da imalathane serbest işyerlerinin sayısı dondurulmuştur. Zanaat ve ticaret, çok sıkı kurallara bağlı kalmak koşuluyla ve sınırlı sayıda girişimciye tanınan özel bir hakta. Örneğin 200 olarak belirlenen terlikçi dükkânı sayısı ne 201 olabilir ne de 199’a inebilir. Buna ek olarak bir dükkânın bir semtten başka bir semte taşınması da ancak ‘ferman’la sağlanabilir. Hem devletin hem de kendi iç organlarının çok sıkı denetimine tabi olan fütüvvet erbabı, bu yapısını XVII. yüzyıla kadar korur. Bu yüzyıldan sonra da meslek loncaları devreye girer.

Yine o dönemin kurallarına göre çırağların ‘peştamal giyme’ adı verilen bir törenle kalfa olduğunu, aynı törenle kalfaların ustalık payesine yükseldiğini belirten Reşad Ekrem esnaf teşkilatını idare eden ‘Şeyh’, ‘Nakip’, ‘Duacı’, ‘Çavuş’ ve ‘Kahya’yı teşkilattaki konumları ve görevleri ile birer birer tanıtır. Lonca vakıfları ve esnaf kıyafetleri hakkında da bilgiler veren yazar, askeriye, mülkiye, ilmiye ve esnaf-avam olarak ayrılan Müslüman halkın, bağlı oldukları sınıfın kıyafetiyle dolaşmak zorunda olduğunu altını çizer. Reşad Ekrem, eser boyunca birçok nizamnameden, sicil defterlerinden, fermanlardan örnekler verir.

Esnaf teşkilatının nizamı, işleyiş tarzı, gelenekleri ve alışkanlıklarını anlatırken Türk esnafının da portresini çizmeye çalışır. Osmanlı dönemindeki esnaf zümreleri, “Mehterler, Çengiler, Berberler, Çiçekçiler, Esirciler, Bakkallar, Çöpçüler, Dilenciler, Arabacılar, Bekçiler, Ahlâk Zabıtası ve Cellâtlar”ı oldukça ilginç ve tuhaf yönleriyle tanıtır. Eserin diğer bölümlerinde esnaf nizamı, çırağ çıkarma yani çırağın usta olması, narh defterleri, esnaf teftişi ve cezaları, fütühat devrinde, ordunun peşi sıra terziden, hamamcı ve berberine kadar adeta koca bir çarşı gibi yürüyen ordu esnafı, saray düğünlerinde esnaf alayları ve esnafın düğün hediyeleri, esnafın yeniçeri olması, esnaf gençleri için yazılan şehrengizler, türküler, sahneye konan kantolar hakkında bilgiler verir. Eser muzip ve zeki bir doğramacı çırağının altın saat hikayesi ile sona erer.

Tarihte yaşanmış inanılması güç alışkanlıkların ve olayların antolojisi olarak düşünebileceğimiz *Tarihimizde Garip Vakalar*'da Reşad Ekrem, Osmanlı Devleti zamanında yaşanmış ya da yaşandığı rivayet edilen birçok tuhaf olayı hikayeyi andıran bir üslûpla dikkatlere sunar. O dönemde çıkarılan ilginç yasaklar (Ata binme yasağı, geceleri fenersiz çıkma yasağı, yemek çeşidi yasağı, silahlanma ve silah yasağı, tütün yasağı), yaşanan ilginç olaylar (Tırnova cadıları, mezarında başı kesilen şehzade, dağ başındaki garip mezarlar), tuhaf uygulamalar (maaş yerine gemi enkazı, tersane mandaları), sosyal hayattaki alışkanlıklar (eski zaman kahveleri, esrar ve afyon tiryakileri, esirciler, eski meyhaneler, köçekler) Reşad Ekrem'in renkli ve samimi anlatımıyla Osmanlı tarihi penceresinden İstanbul'un geçmiş yaşamını mercek altına alır. Koçu, dalkavukluktan maaş yerine gemi enkazının dağıtılmasına, esrar ve afyon tiryakilerinden eski zaman açıcılarına, eski İstanbul'da kadının toplumsal konumundan, yemek çeşidi ve ata binme yasağı türünden resmî ve sivil yaşama dair çok sayıda unutulmuş yaşam sahnelerinin üzerindeki gizemli perdeyi aralamamıza yardım eder.

Son olarak, İstanbul'da geçen aşkları anlatan dört eski meddah hikayesini konu edinen *Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş* adlı esere değineceğiz. Eserin hemen başında, hikayelerini anlatmaya geçmeden önce Koçu, "Aziz Okuyucular" diyerek hikayeleri hakkında okuyucuya bazı bilgiler verir. Burada, tarih olaylarını, tarihin büyük şöhretlerinin hayatlarını, hakikatleri zedelemeyen, hakikatlere tecavüz etmeden romanlaştırmanın zorluğundan bahseder. Bunun için çok güçlü bir tarih bilgisine sahip olmak gerektiğini de vurgular. Ona göre yazar, tarihî romanı, tarihî hakikatlere -vaka olsun, dekor, motif olsun- asla dokunmadan, kendi zamanının temiz diliyle yazmalıdır. Kitapta bulunan ve dördü de İstanbul'da yaşanan "Çerkez Rıdvan'ın Dolabı", "Atinalı Cevad", "Hammal Kızı", "Bursalı'nın Kahvehanesi" adlı hikayeleri yazar önsözünde, bir meddahın defterine düştüğü kısa notları genişleterek yazdığını belirtir.¹⁴ İstanbul'un tarihî krokisini her yönüyle birebir oluşturmaya çalışan Reşad Ekrem Koçu böylece bu şehrin tarihî atmosferinde yaşanan büyük aşkların çetelesini tutmayı da ihmal etmemiştir.

IV. Sonuç

Hayatının son zamanlarına kadar araştırmaktan yorulmamış, bıkmamış olan Reşad Ekrem Koçu, tarihin tozlu raflarında yaptığı derinlemesine incelemelerle, tozlar arasında yitip gitmiş nice ince ve tuhaf ayrıntıyı bulup gün

14 "Dört hikâyenin konusunu da eski meddah defterlerinden aldım. O defterlerdeki hikâyeler, onları bir kahvehanede veya bir konakta, sinema ve tiyatronun, gazetenin ve dolayısıyla tefrika yazılarının bulunmadığı devirde birkaç gece boyunca anlatılacak meddahlara basit bir not şeklinde kaydedilmişlerdir: Üst tarafı meddahın hünerine, bilgisine kalır: Birini aynen alıyorum ki bu kitapta ilk hikâye olarak okuyacaksınız." Reşad Ekrem Koçu, *Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş?*, İstanbul: Doğan Kitap, 2002, s. 12.

ışığına çıkarmıştır. Hem tarihçi hem de edip kişiliği ile oldukça güçlü bir kaleme sahip olan Reşad Ekrem bir yazarın ifadesi ile “İstanbul kazanının kepeçesi, Osmanlı kültür ve sanatının sihirli anahtarı”dır. O, Osmanlı tarihine ve bu çerçevede İstanbul’a gönül vermiş ve hayatını bu yolda harcamış bir tarihçidir. Yaşamı boyunca, hocası Ahmet Refik gibi o da Türk insanına tarihi sevdirmeyi kendine amaç edinmiş ve eserlerini bu amaç doğrultusunda akıcı, sürükleyici bir üslûpla kaleme almıştır. Onun eserlerinden, tarihin en karanlık köşelerinde kalmış ayrıntıları, bir zamanların gündelik hayatındaki alışkanlıkları ve kaybedilen Eski İstanbul’u, sosyal, kültürel ve görsel özellikleriyle bir bütün halinde solumak, yitip gidişini çaresizlikle izlediğimiz bu şehri biraz daha anlamak ve güzelliklerini her yönüyle yakalayabilmek mümkündür.

Bir İstanbul Tutkunu: Reşad Ekrem Koçu

Jale GÜLGEN

Özet

Reşad Ekrem Koçu, İstanbul üzerine yapılan çalışmalar söz konusu olduğunda -hiç şüphesiz- en önde gelen isimlerden biridir. Eserlerini kaleme alırken genellikle Osmanlı tarihi çerçevesinde Eski İstanbul’un sosyal hayatına dair ilginç ayrıntıları, tuhaf alışkanlıkları akıcı bir üslûpla anlatmaya özen gösterir.. Onun en güçlü yanı da Osmanlı tarihiyle ilgili kaynakları büyük bir dikkatle araştırıp, bunların içinden çeşitli türde ilginç olayları, tuhaf hikayeleri, günlük hayata dair inanılması güç alışkanlıkları ve ayrıntıları bulup çıkarmasıdır. Bu noktada tarihçiliği kadar yazarlığı da önem kazanır. Tarihin tozlu sayfaları arasına gizlenmiş olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle birçok başarılı eser vücuda getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Reşad Ekrem Koçu, İstanbul, Osmanlı tarihi, *İstanbul Ansiklopedisi*, Sosyal hayat, Tarihi anlatı

A Man in Love with Istanbul: Reşad Ekrem Koçu

Jale GÜLGEN

Abstract

Reşad Ekrem Koçu is without a doubt one of the most distinguished scholars on Istanbul. He seeks to describe, in a fluent manner, the interesting details and strange habits regarding the social life in Old Istanbul within the context of Ottoman history. His greatest strength is his ability to carefully investigate the sources on Ottoman history and to dig out the interesting incidents, strange stories and hard-to-believe habits and details. His skills as a writer come to the fore, at this point, just as his skills as a historian. He has penned many successful works with a great eye for details hidden behind history books.

Keywords: Reşad Ekrem Koçu, Istanbul, Ottoman history, *İstanbul Ansiklopedisi*, Social life, Historical narrative